

Květy trpělivosti Květinové motivy v liturgickém umění a jejich symbolický význam

01 06 — 30 09 2022

Krypta katedrály sv. Václava
v Olomouci

červen, září

sobota / 10.00–13.00, 14.00–17.00

neděle / 11.00–13.00, 14.00–18.00

červenec, srpen

úterý–sobota / 10.00–13.00, 14.00–17.00

neděle / 11.00–13.00, 14.00–18.00

mimo uvedený čas je výstava přístupná
po předchozím objednání na tel. 731 402 036
www.katedralaolomouc.cz

Výstava je součástí projektu Historické liturgické textilie v českých zemích: metodologie, inventarizace, péče a prezentace (DG18P02OVV035) financovaného z Programu na podporu aplikovaného výzkumu a experimentálního vývoje národní a kulturní identity na léta 2016 až 2022 (NAKI II), jehož nositelem je Univerzita Palackého v Olomouci (Cyrilometodějská teologická fakulta) a spoluřešitelem Národní památkový ústav.

1

Anonymní autor
Panna Maria Pomocná Pasovská
Konec 17. století
Olej, plátno
Církevní sbírka

Mariánská, stejně jako eucharistická úcta patřila k jádru barokní zbožnosti. Poetických příměrů ze světa květin nevyužívala jen tehdejší kázání, poezie, písňová tvorba, ale v mnoha podobách i výtvarné umění. Mariánské oltáře bylo zvykem především v letních a podzimních měsících zdobit květinami.

2

Ignaz Franz Günther (1725 Altmonstein – 1775 Mnichov) – Jan Šimon Forstner (asi 1714 Salcburk – 1773 Olomouc)
Monstrance z Kopřivné
Olomouc, 1751–1755
Částečně zlacené stříbro, skleněné imitace drahokamů
Římskokatolická farnost Kopřivná

Symbolika obilných klasů a vinné révy se obrací ke křesťanské bohoslužbě, s jejich zobrazením se proto můžeme často setkat na liturgických nádobách sloužících ke slavení eucharistie (kalichy, monstrance) i k uchovávání posvěcených darů (cibória, svatostánky). Plasticky zpracované obilné klasy a hrozny vinné révy se objevují také na Monstranci z Kopřivné, kde jsou však součástí širšího ikonografického programu. Drík monstrance tvoří postava Panny Marie Immaculaty, která současně odkazuje k biblickému Zjevení sv. Jana: „*I ukázalo se veliké znamení na nebi: žena oděná sluncem, s měsícem pod nohama a s korunou dvanácti hvězd kolem hlavy...*“ (Zj 12,1-3). Maria vzhlíží ke Kristu, který je na monstranci přítomen v konsekrované hostii umístované do prosklené schránky uprostřed paprscité glorioly, kde spolu s postavou Boha Otce a holubící Ducha svatého současně tvoří Nejsvětější Trojici.

3

František Antonín Schwegerle st. (asi 1684 Řezno – 1759 Olomouc)
Kalich z Uničova
Olomouc, před 1755
Zlacené stříbro, email, barevná skla
Římskokatolická farnost Uničov

Obilné klasy a vinné hrozny našly v době baroka své místo také ve výzdobě mešních kalichů. Na kalichu z Uničova najdeme tyto eucharistické symboly organicky zapojené do ornamentální výzdoby nohy i kupy, které jinak dominují smaltované medailony s výjevem Navštívení, Zvěstování a Nanebevzetí P. Marie, sv. Josefa, Jana Křtitele a Jana Nepomuckého.

4

Christiana Colloredo-Mannsfeld (1801 Praha – 1886 Vídeň)
Velum na kalich z mešních souprav s malovanými exotickými květy
Opočno, 1826
Hedvábný samet, kresba barevnými tušemi
Římskokatolická farnost Opočno
Velum patří ke kasuli (> č. 16)

Barevná a druhová rozmanitost květů zobrazovaných už od počátku 17. století na bohoslužebných oděvech (paramentech) vyjadřovala intuitivním způsobem velikonoční radost z Kristova zmrtvýchvstání i z postupného probouzení přírody. Původní jarní květy vystřídaly na počátku 19. století mnohem exotičtější druhy pěstované v zámeckých zahradách. Církví předepsaná bílá liturgická barva tak ustoupila na čas do pozadí.

5

Jan František Benack (Nezamyslice/Prostějov, činný od 1671 – 1716 Olomouc)
Ciborium z Jesence
Olomouc, 1678
Zlacené stříbro
Římskokatolická farnost Jesenec

Ciborium věnované jesenecké votivní kapli sv. Libória Zuzanou Kateřinou Libórií Morkovskou ze Zástřízl (1623–1691),

představuje charakteristiký typ raně barokní schránky k uchovávání konsekrovaných hostií. Jeho nohu, koš kupy i víko zdobí tepané a detailně cizelované akantové listy, květy růží, pivoněk a tulipánů, které odpovídají dobovým grafickým vzorům, jak je známe například z tvorby augsburského kreslíře a mědiryče Johanna Conrada Reuttimanna. Stejně vzorníky byly často inspirací také pro výšivky a umělecké řemeslo obecně.

6

Kalich s reliéfy Kristových pašijí
Augsburg (?), závěr 17. století
Zlacené stříbro
Římskokatolická farnost sv. Václava Olomouc

Keře vinné révy s andílky držícími v rukou nástroje Kristova umučení jsou na kalichu z dómské pokladnice organickou součástí koše kupy. Obilné klasy doplňují dekor reliéfních kartuší na noze kalicha.

7

Kalich s Kristem, Pannou Marií a sv. Josefem
Olomouc (?), první čtvrtina 17. století
Zlacené stříbro
Římskokatolická farnost sv. Václava Olomouc

Rostlinná symbolika hraje svou roli ve výzdobě koše kupy tohoto drobného manýristického kalicha z olomoucké katedrály. V nízkém reliéfu tepané tváře Krista, Panny Marie a sv. Josefa „*vyrůstají*“ z jasně rozpoznatelných květů. Kristova tvář je spojena s květem karafiátu, jehož červená barva odkazuje ke krvi prolité za spásu člověka na Kalvárii, květ růže náleží matce Spasitele – Panně Marii, která je se symbolikou růže spojována již od raně křesťanské doby, a konečně třetí tvář představuje sv. Josefa, Pěstouna Páně, symbolicky spjatého s květem bílé lilie, která obecně odkazuje k čistotě.

8

Marie Terezie (1717 Vídeň – 1780 Vídeň) a řeholnice institutu Anglických panen v Sankt-Pölten (?)
Velum na kalich a burza z mešních souprav s vyobrazením „Ferdinandova mluvícího kříže“
Vídeň, kolem 1770
Celoplošná výšivka stříbrnými bouliony, aplikace barevných tkanin, konturování zlatými dracouny a pajetkami, výšivka zlatými a stříbrnými dracouny, pajetkami a bouliony
Římskokatolická farnost Lázně Bohdaneč
Velum a burza patří ke kasuli (> č. 17).

Květy růží si oblíbil starověký i křesťanský svět. Svatý Augustin přirovnával rudé růže k mučedníkům, nejčastěji však symbolizovaly Pannu Marii. Nebe bylo přirovnáváno k zahradě plné růží.

9

Kasule se starozákonní obětí beránka na zápalném oltáři
Morava, kolem poloviny 18. století
Výšivka barevným hedvábím, žinylkou, kovovými pajetkami a dracouny na hedvábné tkanině
Římskokatolická farnost Koryčany

Nezvyklé vyobrazení velikonočního beránka jako starozákonní zápalné oběti doprovází dva stylizované vzrostlé duby s charakteristickými plody (žaludy). Podle staré římské tradice zaznamenané Pliniem byl ve Vatikánu uctíván dub starší než Řím. V baroku však obvykle symbolizoval sílu a vytrvalost, někdy i utrpení, protože byl ztootožňován se dřevem kříže. Stylizované květy na bocích kasule odkazují k Ráji.

10

Charlotte von Gillern
Kasule s vinnou révou a obilnými klasy
Koryčany, 1795
Výšivka barevným hedvábím, žinylkou, flitry a kovovými dracouny na hedvábné tkanině
Římskokatolická farnost Koryčany

Ve starozákonních souvislostech symbolizovala réva a obilniny hojnost veškerých plodin země, určených člověku jako dar od Hospodina a znamení jeho požehnání. Ježíš se podle evangelií sám přirovnal ke kměni vinné révy (např. Mt 21, 33-44) i ke chlebu (J 6, 48-50). Sám se nad chlebem a vínem modlil při Poslední večeři, čímž ustanovil podle katolického učení svátost eucharistie vysluhované kněžskými při mši svaté.

11

Kasule s výšivkou sv. Karla Boromejského
Figurální výšivka podle předlohy Johanna Michaela Rottmayera
Morava nebo Vídeň, kolem 1735
Výšivka barevným hedvábím a stříbrnými dracouny
Římskokatolická farnost sv. Václava Olomouc

Charakteristická silueta tulipánu nemohla v 17. století chybět na žádné květinové výšivce. Společně s ostatními květinami vyjadřovala vitalitu jara a nového počátku. V 18. století budily pozornost vyšiváčů i nové barevné a tvarové kultivary. Vitalita, barevnost a druhová pestrost květů odkazovala jednak k novému životu po Velikonocích, ale podle církevních otců i rozmanitost lidských duší v Nebi, tj. v Rájské zahradě.

12

Antonie Khevenhüller-Metsch, rozená Lichnowsky (1813–1877) – připsáno
Celovyšivaná kasule s květy lilii
Morava, 1840–1850
Barevné hedvábí a vlna na kanavě
Římskokatolická farnost sv. Václava Olomouc

Bělouhá lilie byla chápána jako pomyslný protipól rudé růže. Nejčastěji symbolizovala Pannu Marii, v obecné rovině pak křesťanskou ctnost čistoty. Ve spojení s růží vyjadřovala především vztah Matky Boží a jejího Syna – v tomto spojení pak měla také eucharistický rozměr, protože zastupovala bělost pšeničné mouky. Na vystavené kasuli bohužel schází erb, který by potvrdil mecenáše a možná i autora tohoto celoplošně vyšivaného ornátu. Analogicky se však lze domnívat, že půjde obdobně jako v případě zelené kasule s fuchsiami (> č. 14) o práci hraběnky Antonie Khevenhüller-Metsch, sestry olomouckého kanovníka a pozdějšího děkana kapituly sv. Václava, Roberta Lichnowského z Voštic (1822–1879).

13

Pár dalmatik s výšivkou květin
Patrie Praha, kolem 1750–1760
Výšivka barevným hedvábím na atlase
Církevní sbírka

Vzdušná květinová kompozice na dalmatikách se podobá malbám na soudobém porcelánu. Modrou barvu – vzácnou v květinovém světě – zastupuje poloplňná sasanka (*Anemone*), chrpa (*Centaurea*) a oblíbená zahradní povíjnice (*Ipomoea*).

14
Antonie Khevenhüller-Metsch, rozená Lichnowsky (1813–1877) – připsáno **Zelená kasule s výšivkou květů fuchsii** Morava, kolem 1850–1860 Zlatem protkávaná hedvábná tkanina, výšivka barevným hedvábím na kanavě Římskokatolická farnost sv. Václava Olomouc

V polovině 19. století patřily fuchsie mezi nejoblíbenější zahradní rostliny, které nemohly chybět za oknem žádného z domů. Čeští a moravští zahradníci uvedly tehdy na trh desítky nových odrůd, z nichž se některé pěstují dodnes (například slavná červeně květoucí odrůda Mária). Výrazná výšivka fuchsii dominující kasuli zelené liturgické barvy, je pravděpodobně prací starší sestry olomouckého kanovníka a pozdějšího děkana kapituly Roberta Lichnowského z Voštic (1822–1879). Hraběnka Antonie byla provdaná za knížete Richarda Khevenhüller-Metsch (1813–1877) a alianční erb manželů se nalézá při spodním okraji dorzální strany kasule.

15

Magdalena Dobromila Rettigová (1785 Všeradice – 1845 Litomyšl) podle předlohy Jana Aloise Sudíprava Rettiga (1774 Kvasiny – 1844 Litomyšl) **Kasule s výšivkou květin** Čechy, asi 1822 Výšivka barevným hedvábím na hedvábném atlase (střed), boky: hedvábná vzorovaná tkanina (*cannelé broché*) – Vídeň (?), 1820–1830 Římskokatolická farnost Ústí nad Orlicí.

V českých zemích se v 1. polovině 19. století věnovala příležitostnému vyšívání většina městských žen, včetně těch z vlasteneckých kruhů. Mezi ně patřila i Magdaléna Dobromila Rettigová. Na její výšivce, která zdobí střední pás kasule, můžeme spatřit jemně vyšitý svazek květin, mezi kte-

rymi nechybí pomněnky (*Myosotis*), plnokvěté růže (*Rosa*), modré a bílé čínské astry (*Callistephus chinensis*), zájímavý květ černuchy (*Nigella*), violky zahradní – macešky (*Viola × wittrockiana*) a něžné květy konvalinek (*Convallaria*). Všechny zobrazené květiny měly svá dobová skrytá poselství, jež bylo možno dešifrovat pomocí tehdy hojně vydávaných příruček Květomluvy. Vlastnoručně zhotovené mešní roucho darovala Rettigová ústeckému děkanskému kostelu a zdejšímu mariánskému obrazu zřejmě jako výraz vděčnosti za narození svého posledního dítěte Josefa (1821–1871), pozdějšího člena piaristického řádu, přírodovědce a příležitostného spisovatele, který se tu narodil 8. března 1821.

16

Christiana Colloredo-Mannsfeld, rozená Clam Gallas (1801 Praha – 1886 Vídeň) **Sametová kasule s malovanými exotickými květy** Opočno, 1826 Hedvábný samet, kresba barevnými tušemi Římskokatolická farnost Opočno

Počátkem 19. století výrazně vzrostl zájem o pěstování exotických rostlin, kterým se začalo dařit v zámeckých sklenících a zahradách. Odtud si mnohé z nich našly svou cestu i do interiérů měšťanských domů, později i do venkovských zahrádek. Okouzlení pokojovými květinami můžeme vycítit i z malované kasule z Opočna, kde je zachycena řada exotických květin. Střední pás: oranžový řebčík královský (*Fritillaria imperialis*) modře kvetoucí jihoafrický kalokvět (*Agapanthus*), růžová pivoňka (*Paeonia*), nachové a modře kvetoucí svlačec či povíjnice (*Ipomoea / Convolvulus*), exotický květ bílé kurkumy (*Curcuma longa*) z jihovýchodní Asie, latinskoamerická svatojakubská lilie (*Sprekelia formosissima*) a tigřice paví (*Tigridia pavo-*

nia). Na bocích najdeme kromě kalokvětu a povíjnice rovněž plnokvětý pryskyřník (*Ranunculus asiaticus*), žlutý ibišek (*Hibiscus cannabinus*), hrachor (*Lathyrus*) a indigoovník pravý (*Indigofera tinctoria*).

17

Marie Terezie (1717 Vídeň – 1780 Vídeň) a řeholnice institutu Anglických panen v Sankt-Pölten (?) **Votivní kasule s vyobrazením „Ferdinandova mluvicího kříže“, štola a manipul** Vídeň, kolem 1770 Celoplošná výšivka stříbrnými bouliony, aplikace barevných tkanin, konturování zlatými dracouny a pajetkami, výšivka zlatými a stříbrnými dracouny, pajetkami a bouliony, figurální výšivka barevným hedvábím Římskokatolická farnost Lázně Bohdaneč

Bohatá symbolika mešního roucha působivě propojuje radostnou i tragickou linku v životě Marie Terezie a jejího manžela Františka Štěpána, které symbolizuje dvojice růží obklopující habsburský rodový znak. Nad nimi je kytice z dvanácti růžových poupat – nepochybně narážka na stejný počet žijících potomků v době vyhotovení roucha. Čtyři už zemřelé děti vyjadřuje stejný počet růží pod tzv. Ferdinandovým křížem, který byl v habsburské rodině používán při obřadech posledního pomazání. Jména dvou princezen, jež zemřely později, byly druhotně připojeny formou nápisových pásek. Věnc růží po obvodu roucha je narážkou na modlitbu růžence (tj. věnce z růží, něm. Rosenkranz). Kolem kříže se pak spirálovitě vine modrý svlačec (*Ipomoea*), jehož křehkost a krátká doba kvetení (kvete pouze dopoledne) předurčila k symbolickému vyjádření zranitelnosti a nesnadnosti údělu člověka.

18

Jacobus Theodorus (1525 Bad Bergzabern – 1590 Heidelberg) **Nei und Vollkommen Kräuter-Buch** Basilej, 1687 (3 svazky) Arcibiskupství olomoucké – Arcidiecézní muzeum Kroměříž

Jacobus Theodorus, zvaný Tabernaemontanus je považován za jednoho z „otců německé botaniky“. Na svém bylináři pracoval celý život a poprvé jej zveřejnil v roce 1588. Podobně jako jiné tehdejší knihy o rostlinách (např. Mattioliho herbář), je i tento třísvazkový bylinář bohatě vybaven dřevorezovými ilustracemi. Popisy rostlin jsou velmi přesné, kniha byla pro svou oblíbenost proto znovu vydávána až do 18. století.

19

Pedanius Dioscorides (asi 40–90 po K.) **Kräuterbuch Dess uralten Unnd in aller Welt berühmtesten Griechischen Scribenten Pedacii Dioscoridis Anazarbaei** Frankfurt nad Mohanem, 1614 Arcibiskupství olomoucké – Arcidiecézní muzeu Kroměříž

Řecký lékař, lékárník a botanik Dioscorides vytvořil v prvním století rozsáhlé encyklopedické dílo o bylinném lékařství. Rostliny popisoval nejen z hlediska jejich botanického zařazení, podrobně se věnoval i jejich využitelnosti v lékařské praxi. Jeho oblíbený bylinář byl opakovaně vydáván a používán pro botanické i farmakologické účely více než 1500 let. Představený exemplář z Kroměřížské zámecké knihovny je bohatě ilustrovan ručně kolorovanými dřevorezy.

20

Nikolaus Joseph von Jacquin (1727 Leiden – 1817 Vídeň) **Plantarum rariorum Horti Caesarei Schoenbrunnensis Descriptiones et Icones** Vídeň, 1797–1804 Arcibiskupství olomoucké – Arcidiecézní muzeum Kroměříž

21

Nikolaus Joseph von Jacquin (1727 Leiden – 1817 Vídeň) **Icones plantarum rariorum** Vídeň, 1781–1793 Arcibiskupství olomoucké – Arcidiecézní muzeum Kroměříž

Nikolaus Joseph von Jacquin byl francouzsko-rakouský botanik, lékař, chemik a fyzik nizozemského původu, který ve svých botanických pracích popsal přes 3000 nových druhů. Po studiích v Antverpách, Lovani a Leidenu působil na pařížské Sorboně a posléze ve Vídni. Měl možnost se účastnit čtyřleté botanické expedice do Karibiku, jejímž úkolem bylo doplnit botanické sbírky císařské zahrady zámku v Schönbrunnu. Dvě prezentovaná alba z Kroměřížské zámecké knihovny jsou součástí vícesvazkových, bohatě ilustrovaných souborů, ve který jsou popsány vzácné rostliny císařských zahrad. Autory ručně kolorovaných mědirytin jsou Joseph Hofbauer, Ferdinand a Franz Bauerovi, Joseph Scharf a Martin Sedelmayer.

22

Charles Beyer (1792–1863) a Joseph Seher (1781–1836) **Koniklec, růže, fuchsie, tulipán a lilie** 8 listů z alba ilustrací botanických knih Leopolda Trattinicka (1764 Klosterneuburg – 1849 Vídeň), Freye Auswahl einzelner Pflanzenabbildungen in schwarzen Kupfern Vídeň, 1816 Mědiryt, papír, kolorování Arcibiskupství olomoucké – Arcidiecézní muzeum Kroměříž

Mědiryty Charlese Beyera a Josefa Sehera byly původně vytvořeny pro vědecké publikace rakouského botanika a mykologa Leopolda Trattinicka (1764–1849), kurátora královské přírodopisné sbírky ve Vídni. Celkem 150 zobrazení jednotlivých rostlin pak bylo vydáno také formou volných listů.

23

Fragment antependia (?) se Snímáním z kříže v květinovém rámci s plnokvětými máky Patrně Čechy, kolem 1730 Soukromá sbírka

Svým nápadným květem v řadě barevných variant budil plnokvětý mák (*Papaver somniferum flore pleno*) pozornost i mezi malíři. Podobal se totiž plnokvětým růžím či pivoňkám. Na rozdíl od nich však symbolizoval i určitý tragický úděl kvůli svým omamným a uspávacím schopnostem odkazujícím ke smrti. V orámování pašijového výjevu tu smuteční liturgické barvy, tj. červenou nebo černou. Stejnou symbolikou bylo možné vyjádřit i smutek nad předčasnou smrtí mladých lidí, při jejichž pohřbech byla užívána bílá barva.

24

Jan I. van den Hecke (1620 Quaremonde – 1684 Antverpy) **Růžencová madona v květinovém věnci** Kolem 1671 Olej, plátno Arcibiskupství olomoucké

Oblíbená malba květinových zátiší byla v 17. století v oblasti katolického jižního Nizozemí spojována s duchovním obsahem. Takto je tomu také v případě olomouckého obrazu, který do své sbírky získal zřejmě olomoucký biskup Karel z Lichtensteinu Castelcorna (biskupem 1664–1695). Trůnící Panna Maria s Ježíškem, oba s růženci v rukou, je zobrazena jako uctívaná, polychromovaná socha ve výklenku, který v prním plánu obrazu rámuje bohatý věnc květin, symbolicky odkazujících ke ctnostem Panny Marie a vzkupitelské oběti Krista na kříži. Mezi realisticky pojatými květy tak nalezneme růžovou plnokvětou růži, tulipány, sasanky, karafiáty i modré svlačce.

25

Štola ke kázání (tzv. primiční) s květy vlčího máku Střední Evropa, přelom 19. a 20. století Výšivka barevným hedvábím, dracouny a bouliony na hedvábném atlasu Církevní sbírka

Hojně rozšířený domácí druh máku – mák vlčí (*Papaver rhoeas*) vždy upoutával nápadně rudým květem. Tato skutečnost, stejně jako okolnost, že kvete v pozdním jaru, tedy v blízkosti velikonočních svátků, z něho učinila eucharistický symbol – symbolozuje totiž Kristovu krev. Společně s obilnými klasy odkazuje i k Zelenému čtvrtku – dni, kdy byla Kristem ustanovena kněžská služba. Jako jarní květina byl obvykle součástí větších barevných kompozic vyjadřujících radost probouzející se přírody, tj. duchovní radost ze Vzkříšení.

26

Štola ke kázání (tzv. primiční) s květy mučenky Střední Evropa, přelom 19. a 20. století Výšivka barevným hedvábím, dracouny a bouliony na hedvábném atlasu Církevní sbírka

V 16. století byla ve střední Americe objevena rostlina, jejíž uspořádání květu připomínalo misionářům nástroje Kristova umučení, dostala proto jméno mučenka (*Passiflora*). Velké obliby se dočkala hlavně v souvislosti s obnovou liturgického umění ve 2. polovině 19. století, když se stala po růži a lilii třetí nejdůležitější symbolickou květinou.

27

Štola s korálkovou výšivkou květů čínských aster Čechy, kolem 1825 Výšivka barevnými skleněnými korálky na kanavě Církevní sbírka

Výšivka barevnými skleněnými korálky, pro kterou se dalo využít stejných předloh jako pro výšivku křížkovou, byla oblíbená zejména v období biedermeieru. Příležitostně se uplatňovala i na bohoslužebných oděvech, jako např. na této štole, kde byly kromě girlandy růží vyšity květy letních čínských aster (*Callistephus chinensis*).